

بررسی نقش وقف در خدمات رسانی به زائران و گردشگران شهر مشهد

حمیده خاکسار آستانه^۱، علی رهنما^۲

چکیده

موقوفات سرمایه بسیار بزرگی است که با نگاه مدیریتی مطلوب به آن می‌تواند نقش موثری را در رفع بسیاری از چالش‌های اقتصادی موجود در جامعه داشته‌باشد، اما کمتر از توان موردانتظار از این مجموعه در بهبود و رونق اقتصادی کشور استفاده شده‌است. هدف مطالعه افزایش کارایی موقوفات در شهر مشهد جهت خدمات‌رسانی به گردشگران و زائران می‌باشد. لذا نظرات تعداد ۴۵ کارشناس از ادارات کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و اوقاف و امور خیریه و نیز آستان قدس رضوی، با بکارگیری مدل منطق فازی در فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (FAHP) مورد تحلیل و اولویت‌بندی قرار گرفت. بر اساس نتایج، بایستی از پتانسیل‌های وقف جهت رفع موانع در حوزه‌های اسکان زائر، خدمات فرهنگی- مذهبی، حمل و نقل برون شهری، خدمات شهری و حمل و نقل درون شهری بهره جست. البته نیاز به تغییر در برخی ساختارها و روشها در حوزه اوقاف می‌باشد، از آن جمله می‌توان به سازماندهی نظام هدایت وقف در کارکردهای موردنیاز، ایجاد نظام منسجم اطلاع‌رسانی و تبلیغات برای تشویق و ترغیب افراد به مقوله وقف، جلوگیری از انجام کارهای تکراری، توزیع متعادل اوقاف و درآمدهای آن، استفاده از مدیریت نوین اقتصادی و توان تخصصی موسسات مالی جهت افزایش منابع مالی و ... اشاره داشت. **کلید واژگان:** وقف، گردشگری، زیارت، تحلیل سلسله مراتبی فازی (FAHP)، شهر مشهد.

۱ هیات علمی گروه اقتصاد گردشگری- پژوهشکده گردشگری جهاد دانشگاهی مشهد. Hastaneh2002@yahoo.com

۲ پژوهشگر گروه اقتصاد گردشگری- پژوهشکده گردشگری جهاد دانشگاهی مشهد. Ali.rahnama65@gmail.com

مقدمه

اقتصاد اسلامی دربردارنده نظریات پیرامون بازار، دولت و بخش سوم است. اقتصاد بخش سوم که با وقف، بخشش، صدقات، سروکار دارد تکمیل کننده رفتار اقتصادی دولت و بخش خصوصی در نظام اقتصاد اسلامی است. بهره گیری از پتانسیل این بخش می تواند توسعه اسلامی را سریعتر تحقق بخشد. موقوفات سرمایه بسیار بزرگی در اختیار نظام اسلامی قرار داده است که اگر نگاه مدیریتی مطلوبی به آن وجود داشته باشد می تواند نقش موثری را در رفع بسیاری از چالش های اقتصادی موجود در جامعه داشته باشد. در واقع وقف را می توان دارای جنبه های مختلف اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، فرهنگی و معرفتی و ... دانست که همه این وجوه موثر بر یکدیگر و متأثر از هم می باشند. حجم گسترده موقوفات در کشور می تواند بسیاری از اجزای ساختار اقتصادی جامعه را به طور مستقیم و غیرمستقیم تحت تاثیر قرار دهد. با اینحال بسیار کمتر از توان موردانتظار از چنین مجموعه ای در بهبود و رونق اقتصادی کشور استفاده شده است.

در این مطالعه با هدف افزایش کارایی موقوفات در شهر مشهد به بررسی چگونگی استفاده از این منابع و پتانسیلها در خدمات رسانی به گردشگران و زائران پرداخته شده است. به این ترتیب که ابتدا به بررسی مبانی نظری و ادبیات موضوع در داخل و خارج از کشور پرداخته شده است. سپس انواع روشهای بکارگیری وقف (شامل وقف املاک و مستغلات، بانک وقف، وقف سهام، صندوق های وقفی، انتشار اوراق وقفی و ...) شناسایی و تحلیل شده اند. در مرحله بعد شناسایی مسائل و نیازهای خاص و قابل مدیریت با وقف در حوزه گردشگری شهر مشهد صورت گرفته و امکان و چگونگی بکارگیری نهاد مالی وقف در ساماندهی انواع مسائل مرتبط با حوزه گردشگری با استفاده از نظرات کارشناسان بررسی شده است. در نهایت نیز پیشنهاداتی در خصوص موضوع مورد مطالعه ارائه گردیده است.

پیشینه پژوهش

در اینجا به بررسی مطالعات گذشته در مبحث نقش وقف در تامین مالی فعالیت های اقتصادی پرداخته شده است. سروش (۱۳۹۰)، ضمن بررسی ارکان موثر در فرایند انتشار اوراق وقف، مدل مالی این اوراق را نیز ارائه نموده است. انتشار اوراق وقف علاوه بر جذب سرمایه های اندک افراد، ترویج فرهنگ وقف را نیز در پی دارد. این دسته از اوراق در گروه اوراق اسلامی غیرانتفاعی (صکوک غیر سرمایه گذاری) قرار می گیرند. در حقیقت دارندگان اوراق وقف افرادی هستند که به هر دلیلی تمایل به وقف نمودن دارایی خاص با مبالغ اندک دارند. مصباحی مقدم و همکاران (۱۳۹۰)، با استفاده از نهاد وقف در اقتصاد اسلامی، الگویی بومی برای موسسات تامین مالی خرد ارائه کرده و آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهد. یافته ها نشان می دهد نهاد وقف در اقتصاد اسلامی این ظرفیت فقهی اقتصادی را دارد که به عنوان منبع درآمدی برای موسسه تامین مالی خرد در نظر گرفته شود. مزینی (۱۳۸۸)، به بررسی چگونگی استفاده از ابزارهای اسلامی در تامین مالی بخش گردشگری پرداخته است و اوراق صکوک سرمایه گذاری را به عنوان یک ابزار تامین مالی مبتنی بر تعالیم اسلامی و به عنوان یک رویکرد بلندمدت در تامین مالی بخش گردشگری پیشنهاد نموده است. موسویان و نصرآبادی (۱۳۸۸)، به طراحی اوراق وقف بر مبنای عقد صلح و وقف جهت تامین مالی طرح های عام المنفعه پرداختند. با گذشت زمان و افزایش جمعیت یکی از آسیب هایی که نهاد وقف با آن مواجه بوده

این است که اکثریت مردم در عین حال که علاقه زیادی به سنت حسنه وقف دارند، توانایی وقف انفرادی را ندارند. لذا پیشنهاد شد جهت مدیریت بهینه موقوفات و افزایش بازدهی، در جهت تامین مالی آنها، اوراق متناسب با ماهیت وقف تبیین گردد. مصباحی مقدم و همکاران (۱۳۸۸)، به بررسی چارچوب قانونی و فقهی وقف سهام و پول پرداخته و سپس با تاکید بر نقش موسسه های غیرانتفاعی در کشورهای پیشرفته به ارائه مدلی پویا از یک نهاد کارآمد وقف پرداختند. نتایج نشان داد با استفاده از تجربه های سایر کشورها و به خصوص با در نظر گرفتن برخی معافیت های مالیاتی و جواز تشویقی، باید شکل گیری و فعالیت این قبیل از صندوق های وقفی به عنوان واحدهای خودگردان در جامعه نهادینه شود. حبیب (۲۰۰۷)، در تحقیق خود مباحث و چالش های اقتصادی، حسابداری و مدیریت ریسک موسسات تامین مالی خرد متعارف را مورد بحث قرار داده و نشان می دهد اگر موسسه تامین مالی خرد وقفی از طریق وقف پول و قرض الحسنه تامین مالی گردد، با مشکلاتی که موسسات تامین مالی خرد متعارف با آن مواجه هستند (از جمله ریسک اعتباری، خطر اخلاقی و ناپایداری اقتصادی) مواجه نخواهد شد. عبدالکریم (۲۰۰۷)، در مقاله ای با عنوان «اداره و توسعه وقف معاصر در سنگاپور: چالشها و دورنما» جهت توسعه و گسترش اموال و دارایی های وقف راهکارهایی ارائه نموده که یکی از آنها «وقف نقدی ۱» می باشد و هر گروه مقدار مشخصی را برای تامین فعالیت های عام المنفعه اختصاص می دهند. احمد (۲۰۰۷)، در مقاله ای تحت عنوان «تامین مالی خرد بر اساس وقف: تحقق نقش اجتماعی تامین مالی اسلامی» طراحی نهادی را پیشنهاد نموده است که یکی از منابع آن وجوه وقف می باشد؛ در این روش بر ثابت ماندن عین وقف تاکید شده و برای آن توصیه شده که اموال مذکور در فعالیت های دارای ریسک کمتر سرمایه گذاری شود تا از این طریق منابع اصلی وقف ثابت باقی بماند. بکیک (۲۰۰۷)، به اولین استفاده کشور بوسنی و هرزگوین از صکوک (اوراق بهادار) اشاره می کند و بیان می دارد نهاد وقف در آن کشور جهت احیاء زمین های وقفی، تصمیم به تاسیس یک هتل پنج ستاره گرفته و برای تامین مالی این هتل از صکوک اجاره استفاده می نمایند و بانک سرمایه گذاری اسلامی بوسنی به عنوان وکیل نهاد وقف آنجا، اقدام به انتشار صکوک اجاره و جمع آوری وجوه مذکور می نماید. مرضاتیلا (۲۰۰۷)، در مقاله ای به بررسی توسعه و گسترش موسسات تامین مالی خرد اسلامی (IMFIs) با تامین مالی از طریق منابع وقف پرداخته است. این موسسات باید بگونه ای منابع وقف را سرمایه گذاری نمایند که اصل آن ثابت و بدون تغییر باقی بماند. مجدا اسماعیل (۲۰۰۸)، در مطالعه ای بر مبنای فقه اهل تسنن که وقف نقدی را جایز می داند پیشنهاد می نماید که با تاسیس یک موسسه مالی افرادی که توانایی دارند وجوه خود را در اختیار این صندوق قرار داده و صندوق نیز وجوه مربوطه را در پروژه های مختلف بکار گرفته و سود آن را در جهات خیر صرف نماید؛ البته به گونه ای که پس از سودآوری، موسسه موظف باشد آنها را در جهت نیت واقفان صرف و هزینه نماید. حسن و اشرف (۲۰۱۰)، در مطالعه خود الگویی ارائه می دهند که در آن از زکات و اوقاف به عنوان منبعی برای موسسه تامین مالی خرد استفاده شده است. در این تحقیق پس از بیان ویژگی های زکات و اوقاف نشان داده می شود که استفاده از الگوی پیشنهادی چالش هایی که موسسات تامین مالی خرد بهره محور با آن مواجه هستند، را کاهش می دهد. در این مطالعه با هدف افزایش کارایی موقوفات در شهر مشهد به بررسی چگونگی استفاده از این منابع و پتانسیلها در خدمات رسانی

به گردشگران و زائران پرداخته شده است.

روش تحقیق

در این مطالعه به منظور شناسایی حوزه‌های کلی استفاده از وقف در خدمات رسانی به زائران و گردشگران شهر مشهد، ابتدا به شناسایی مسائل و مشکلات زائران و گردشگران شهر مشهد بر اساس نتایج مطالعات پیشین و نظرات کارشناسان گردشگری پرداخته شده است. پس از شناسایی مسائل و مشکلات زائران و گردشگران شهر مشهد، موارد مذکور با بهره‌گیری از نظرات ۴۴ کارشناس در حوزه‌های گردشگری و اوقاف و با بکارگیری مدل منطق فازی در فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (FAHP)، به لحاظ اولویت بهره‌گیری از منابع وقفی با هدف ساماندهی آنها، رتبه‌بندی شده‌اند. به این منظور گزینه‌های پیشنهادی در ماتریس مقایسات زوجی نسبت به یکدیگر ارزیابی و مقایسه شده و برای هر یک از آنها وزنی استخراج گردید. سپس نظرات کارشناسان با استفاده از ادبیات فازی به اعداد فازی مثلثی تبدیل شده و در نهایت اعداد فازی به دست آمده، توسط روش AHP فازی به اوزان نهایی معیارها و گزینه‌ها تبدیل می‌شود و با استفاده از میانگین هندسی موزون، اوزان برای تمامی تصمیم‌گیرندگان ترکیب شده و رتبه‌بندی نهایی به دست می‌آید. پس از تعیین ۵ اولویت اول حوزه‌های خدمات‌رسانی به گردشگران، نحوه و چگونگی استفاده از منابع وقف در رفع مسائل و مشکلات مرتبط با هر یک از این حوزه‌ها با استفاده از نظرات کارشناسی، شناسایی و با تشکیل ماتریس مقایسات زوجی این فعالیت‌ها اولویت‌بندی شده است. در ادامه به ارائه توضیحاتی در خصوص روش AHP فازی پرداخته می‌شود.

در این روش هر یک از تصمیم‌گیرندگان مقایسه‌های زوجی خویش را با کاربرد عبارات زبانی ایجاد می‌کنند که این عبارات به صورت اعداد فازی مثلثی تبدیل می‌گردد. عملگرهای ریاضی در زبان فارسی به صورت زیر تعریف می‌شوند.

$$(1) \quad M_1 + M_2 = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2)$$

$$(2) \quad M_1 \times M_2 = (l_1 \times l_2, m_1 \times m_2, u_1 \times u_2)$$

$$(3) \quad M^{-1} = \left(\frac{1}{u_1}, \frac{1}{m_1}, \frac{1}{l_1} \right)$$

گام اول: تعیین اوزان معیارها و گزینه‌ها نسبت به معیارها برای هر یک از سطرهای ماتریس مقایسات زوجی که خود عدد فازی مثلثی است (اصغرپور، ۱۳۸۷).

گام دوم: تعیین وزن‌های تصمیم‌گیرندگان

همانطور که بیان شد به هر مقایسه زوجی یک سطح اطمینان توسط تصمیم‌گیرنده اختصاص داده می‌شود. سپس تمامی سطوح اطمینان ارائه شده توسط یک تصمیم‌گیرنده، برای به دست آوردن یک سطح اطمینان کلی ترکیب می‌شوند و به عنوان وزن تصمیم‌گیرنده در نظر گرفته می‌شود. (اصغرپور، ۱۳۸۷).

گام سوم: تلفیق گام‌های اول و دوم برای به دست آوردن اوزان نهایی: با استفاده از $a_{mk}(W')$ های به دست آمده در گام اول و W های به دست آمده در گام دوم برای هر یک از ماتریس‌های زوجی ارائه شده توسط تصمیم‌گیرندگان، اوزان نهایی با استفاده از رابطه میانگین هندسی موزون به صورت زیر تعیین می‌شود (مومنی، ۱۳۸۵).

$$am = \prod_{k=1}^n (a_{mk})^w \quad (3)$$

گام چهارم: رتبه‌بندی گزینه‌ها. در این مرحله با بکارگیری تکنیک تحلیل سلسله مراتبی و حاصلضرب ماتریس‌های اوزان شاخصها و اوزان گزینه‌ها نسبت به شاخصها رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها حاصل می‌شود.

یافته‌های تحقیق

ابتدا می‌بایستی مشخص شود متولیان گردشگری شهر مشهد در چه زمینه‌هایی با ضعف در ارائه خدمات مواجه هستند، به عبارت دیگر مسائل و مشکلات خاص گردشگری شهر مشهد شناسایی شوند. با توجه به انجام مطالعات متعدد در این خصوص، بخشی از این مسائل و مشکلات با استفاده از نتایج تحقیقات پیشین انجام شد و به منظور تصحیح و تکمیل آن از نظرات کارشناسان گردشگری استفاده گردید. بدین ترتیب مسائل و مشکلات گردشگری شهر مشهد در ۸ حوزه کلی اسکان زائر، حمل و نقل درون شهری، حمل و نقل برون شهری، خدمات پذیرایی، خدمات بهداشتی-درمانی، خدمات اطلاع‌رسانی، خدمات شهری و خدمات فرهنگی-مذهبی تقسیم بندی شدند.

پس از شناسایی مسائل و مشکلات زائران و گردشگران شهر مشهد در قالب ۸ حوزه، موارد مذکور با بهره‌گیری از نظرات کارشناسان در حوزه‌های گردشگری و اوقاف و با تشکیل ماتریس مقایسات زوجی به تعیین اولویت هر یک از این حوزه‌ها جهت بهره‌گیری از منابع وقفی، رتبه‌بندی شده‌اند. به این منظور گزینه‌های پیشنهادی در ماتریس مقایسات زوجی نسبت به یکدیگر ارزیابی و مقایسه شده و برای هر یک از آنها وزنی استخراج گردید. سپس نظرات کارشناسان با استفاده از ادبیات فازی به اعداد فازی مثلثی تبدیل شده و در نهایت اعداد فازی به دست آمده، توسط روش AHP فازی به اوزان نهایی تبدیل می‌شود و با استفاده از میانگین هندسی موزون، اوزان برای تمامی تصمیم‌گیرندگان ترکیب شده و رتبه‌بندی نهایی به دست می‌آید.

لازم به ذکر است به منظور اولویت‌بندی حوزه‌ها از مقیاس‌های زبانی استفاده شد. مقیاس‌های زبانی مربوط به ارزیابی اهمیت نسبی در جدول (۱) آمده است. این مقیاس‌ها توسط کهرمان و همکاران برای حل مسائل تصمیم‌گیری فازی پیشنهاد شده‌اند.

جدول ۱: مقیاس‌های زبانی برای بیان درجه اهمیت

مقیاس‌های زبانی برای درجه اهمیت	اعداد فازی مثلثی	معکوس اعداد فازی مثلثی
عینا یکسان	(۱و۱و۱)	(۱و۱و۱)
اهمیت برابر یا عدم ترجیح	(۳/۲ و ۱ و ۱/۲)	(۲و۳/۲و۱)
نسبتاً مهمتر	(۲و۳/۲و۱)	(۱و۲و۳/۲)
خیلی مهمتر	(۳و۵/۲و۳)	(۱/۳و۲/۵و۱/۲)
بی نهایت (کاملاً مهمتر)	(۵/۲و۳و۷/۲)	(۲/۷و۱/۳و۲/۵)

ماخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج مربوط به مقایسات زوجی در حوزه‌های مختلف گردشگری با در نظر گرفتن اولویت در استفاده از منابع وقفی در جدول (۲) آمده است. جدول (۳) نیز، اوزان نهایی مربوط به حوزه‌های مختلف گردشگری را نشان می‌دهد. از نظر کارشناسان به ترتیب حوزه‌های اسکان زائر، خدمات

ماخذ: یافته های تحقیق

پس از تعیین ۵ اولویت اول حوزه های خدمات رسانی به گردشگران، نحوه و چگونگی استفاده از منابع وقف در رفع مسائل و مشکلات مرتبط با هر یک از این حوزه ها با استفاده از نظرات کارشناسی، شناسایی و با تشکیل ماتریس مقایسات زوجی این فعالیتها اولویت بندی شده است. نتایج مربوط به هر یک از حوزه ها در جداول (۴)، (۵)، (۶)، (۷) و (۸) آمده است.

همانطور که در جدول (۴) ملاحظه می شود، کاربرد منابع وقفی در حوزه اسکان زائر می بایستی به ترتیب از طریق ساخت و احداث اقامتگاههای ارزان قیمت، توسعه و تجهیز حسینیه ها و در نهایت توسعه و تجهیز تاسیسات و مراکز بین راهی در مسیرهای ورودی و خروجی شهر مشهد صورت گیرد.

جدول ۴: ماتریس مقایسات زوجی اولویت بندی روشهای بکارگیری منابع وقف در حوزه اسکان زائر

حوزه ها	ساخت و احداث اقامتگاههای ارزان قیمت	توسعه و تجهیز حسینیه ها	توسعه و تجهیز تاسیسات و مراکز بین راهی در مسیرهای ورودی و خروجی شهر مشهد	اوزان
ساخت و احداث اقامتگاههای ارزان قیمت	(۱ و ۱)	(۳/۲ و ۲/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	۰,۹۰۸
توسعه و تجهیز تاسیسات و مراکز بین راهی در مسیرهای ورودی و خروجی شهر مشهد	(۲/۳ و ۱/۲)	(۱ و ۱)	(۲/۵ و ۱/۳)	۰,۰۴۲
توسعه و تجهیز حسینیه ها	(۱/۳ و ۲/۵)	(۳/۲ و ۲/۳)	(۱ و ۱)	۰,۰۰۵

ماخذ: یافته های تحقیق

جدول (۵) به ارائه ماتریس مقایسات زوجی در حوزه خدمات فرهنگی - مذهبی پرداخته است. در این حوزه نتایج وزن دهی و اولویت بندی نظرات کارشناسان حاکی از انجام فعالیت هایی همچون برگزاری تورهای گردشگری شهر مشهد برای اقبال آسب پذیر و کم درآمد، برگزاری مراسم دینی و مذهبی در ایام خاص برای زائرین، ارائه آموزش های دینی و مذهبی برای زائرین، ایجاد مراکز علمی و فرهنگی خاص مطالعاتی حوزه گردشگری و در نهایت تامین مالی پروژه های تحقیقاتی گردشگری از منابع وقفی با بهره گیری از منابع وقف می باشد.

فرهنگی - مذهبی، حمل و نقل برون شهری، خدمات شهری، حمل و نقل درون شهری، خدمات اطلاع رسانی، خدمات بهداشتی - درمانی و خدمات پذیرایی قابلیت استفاده از انواع منابع وقفی را جهت توسعه و گسترش دارا می باشند.

جدول ۲: ماتریس مقایسات زوجی اولویت بندی حوزه های مختلف گردشگری شهر مشهد به منظور استفاده از منابع وقفی

حوزه ها	خدمات فرهنگی - مذهبی	حمل و نقل درون شهری	حمل و نقل برون شهری	اسکان زائر	خدمات اطلاع رسانی	خدمات شهری	خدمات بهداشتی - درمانی	خدمات پذیرایی
خدمات فرهنگی - مذهبی	(۱ و ۱)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۳ و ۱/۲)	(۱/۲ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)
حمل و نقل درون شهری	(۲/۵ و ۱/۳)	(۱ و ۱)	(۲/۳ و ۱/۲)	(۱/۲ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)
حمل و نقل برون شهری	(۲/۳ و ۱/۲)	(۲/۳ و ۱/۲)	(۱ و ۱)	(۱/۲ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)
اسکان زائر	(۱/۲ و ۱/۳)	(۱/۲ و ۱/۳)	(۱/۲ و ۱/۳)	(۱ و ۱)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)
خدمات اطلاع رسانی	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۱ و ۱)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)
خدمات شهری	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۱ و ۱)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)
خدمات بهداشتی - درمانی	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۱ و ۱)	(۲/۵ و ۱/۳)
خدمات پذیرایی	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۲/۵ و ۱/۳)	(۱ و ۱)

ماخذ: یافته های تحقیق

جدول ۳: وزنهای نهایی حوزه های گردشگری

حوزه ها	اوزان
خدمات فرهنگی - مذهبی	۰,۴۶۶
حمل و نقل درون شهری	۰,۱۲۸
حمل و نقل برون شهری	۰,۲۸۵
اسکان زائر	۰,۵۸۳
خدمات اطلاع رسانی	۰,۱۰۹
خدمات شهری	۰,۲۲۱
خدمات بهداشتی - درمانی	۰,۰۹
خدمات پذیرایی	۰,۰۵

جدول ۶: ماتریس مقایسات زوجی اولویت بندی روشهای بکارگیری منابع وقف در حوزه حمل و نقل برون شهری

اوزان	توسعه و تجهیز حمل و نقل هوایی مشهد	توسعه و تجهیز حمل و نقل ریلی مشهد	ساخت و تجهیز ترمینال ها و پایانه ها در شهر مشهد	توسعه و تجهیز ناوگان حمل و نقل جاده ای	ساخت و احداث بزرگراه و راه در مبادی ورودی و خروجی شهر مشهد	حوزه ها
۰.۱۳۷۹	(۲/۳ و ۱/۲)	(۲/۳ و ۱/۲)	(۳/۲ و ۲/۵)	(۱/۳ و ۲/۵)	(۱ و ۱)	توسعه و تجهیز حمل و نقل هوایی مشهد
۰.۱۹۸۳	(۳/۲ و ۲/۵)	(۱ و ۳/۲)	(۲ و ۵/۲)	(۱ و ۱)	(۲ و ۳)	ساخت و احداث بزرگراه و راه در مبادی ورودی و خروجی شهر مشهد
۰.۰۲۹۲	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	(۱/۳ و ۲/۵)	(۱ و ۱)	(۱/۳ و ۲/۵)	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	ساخت و تجهیز ترمینال ها و پایانه ها در شهر مشهد
۰.۴۲۴۷	(۳/۲ و ۲/۵)	(۱ و ۱)	(۲ و ۵/۲)	(۱ و ۱)	(۱/۳ و ۲/۳ و ۱/۲)	توسعه و تجهیز ناوگان حمل و نقل جاده ای
۰.۲۰۹۶	(۱ و ۱)	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	(۳/۲ و ۲/۵)	(۱/۳ و ۲/۳ و ۱/۲)	(۱/۲ و ۳/۲)	توسعه و تجهیز حمل و نقل ریلی مشهد

ماخذ: یافته های تحقیق

جدول ۷: ماتریس مقایسات زوجی اولویت بندی روشهای بکارگیری منابع وقف در حوزه خدمات شهری

اوزان	تامین مالی پروژه های گردشگری شهر مشهد	کمک به تامین مالی پروژه های زیباسازی شهر مشهد	مدیریت پسماند شهر مشهد	کمک به تامین مالی روشنایی معابر شهر مشهد	کمک به تامین مالی پروژه های فضای سبز شهر مشهد	حوزه ها
۰.۰۹۳۹	(۱/۳ و ۲/۵)	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	(۲ و ۳/۲)	(۱/۲ و ۳/۲)	(۱ و ۱)	کمک به تامین مالی پروژه های فضای سبز شهر مشهد
۰.۳۲۹۰	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	(۱ و ۲/۳ و ۱/۲)	(۲ و ۳/۲)	(۱ و ۱)	(۲/۳ و ۱/۲)	کمک به تامین مالی روشنایی معابر شهر مشهد
۰.۰۵۱۵	(۱/۳ و ۲/۵)	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	(۱ و ۱)	(۱/۲ و ۳/۲)	(۱/۲ و ۳/۲)	کمک به تامین مالی مدیریت پسماند شهر مشهد
۰.۳۳۷۹	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	(۱ و ۱)	(۳/۲ و ۲/۵)	(۱ و ۱)	(۳/۲ و ۲/۵)	کمک به تامین مالی پروژه های زیباسازی شهر مشهد

جدول ۵: ماتریس مقایسات زوجی اولویت بندی روشهای بکارگیری منابع وقف در حوزه خدمات فرهنگی مذهبی

اوزان	تامین مالی پروژه های تحقیقاتی گردشگری از منابع وقفی	ایجاد مراکز علمی و فرهنگی خاص مطالعات در حوزه گردشگری	برگزاری تورهای گردشگری شهر مشهد برای اقبال آسب پذیر و کم درآمد	ارائه آموزشهای دینی و مذهبی برای زائرین	برگزاری مراسم دینی و مذهبی در ایام خاص برای زائرین	حوزه ها ارائه
۰.۱۶۳۰۷	(۲/۳ و ۱/۲)	(۲ و ۳/۲)	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	(۲ و ۳/۲)	(۱ و ۱)	ایجاد مراکز علمی و فرهنگی خاص مطالعات در حوزه گردشگری
۰.۲۰۰۶۵	(۲/۳ و ۱/۲)	(۲ و ۳/۲)	(۲/۳ و ۱/۲ و ۳/۵)	(۱ و ۱)	(۲ و ۳/۲)	برگزاری مراسم دینی و مذهبی در ایام خاص برای زائرین
۰.۳۳۵۸	(۱ و ۳/۲)	(۱ و ۳/۲)	(۱ و ۱)	(۳/۲ و ۲/۵)	(۳/۲ و ۲/۵)	برگزاری تورهای گردشگری شهر مشهد برای اقبال آسب پذیر و کم درآمد
۰.۱۶۶۷۶	(۱ و ۳/۲)	(۱ و ۱)	(۱ و ۱)	(۱/۲ و ۲/۳ و ۱)	(۱/۲ و ۳/۲)	آموزشهای دینی و مذهبی برای زائرین
۰.۱۳۳۶۸	(۱ و ۱)	(۱ و ۲/۳ و ۱)	(۱/۲ و ۳/۲)	(۱/۲ و ۳/۲)	(۱/۲ و ۳/۲)	تامین مالی پروژه های تحقیقاتی گردشگری از منابع وقفی

ماخذ: یافته های تحقیق

نتایج نظرخواهی از کارشناسان در خصوص چگونگی استفاده از وقف در توسعه حمل و نقل برون شهری مواردی مانند توسعه و تجهیز ناوگان حمل و نقل جاده ای، توسعه و تجهیز حمل و نقل ریلی مشهد، ساخت و احداث بزرگراه و راه در مبادی ورودی و خروجی شهر مشهد، توسعه و تجهیز حمل و نقل هوایی مشهد و نیز ساخت و تجهیز ترمینال ها و پایانه ها در شهر مشهد را به ترتیب اولویت دربر دارد.

در جدول (۷) نتایج مربوط به نظرخواهی در خصوص اولویت استفاده از منابع وقف در حوزه خدمات شهری آمده است. به ترتیب اولویت منابع وقف می بایستی در تامین مالی پروژه های گردشگری شهر مشهد، زیباسازی شهر مشهد، روشنایی معابر، پروژه های فضای سبز و مدیریت پسماند این شهر اختصاص یابد.

در خصوص نحوه استفاده از منابع وقف در ساماندهی حمل و نقل درون شهری، اولویت بندی نظرات کارشناسان حاکی از مواردی همچون توسعه و تجهیز خدمات تاکسیرانی، توسعه و تجهیز خدمات اتوبوسرانی، احداث پارکینگها و گسترش و ارتقای شبکه معابر در شهر مشهد می باشد.

کشاورزی و سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های تولیدی به کار گرفته شود، نسل جدید به وقف روی خواهد آورد و موقوفات تازه ای شکل می‌گیرند که آثار آنها در جامعه بیشتر خواهد بود و مردم نیز با دیدن آثار و کارکرد وقف در این زمینه‌ها در ایجاد موقوفات تازه شرکت می‌کنند. استفاده از وقف در خدمات‌رسانی به گردشگران از همین مقوله است.

دومین مسئله‌ای که مانع از بکارگیری وقف در فعالیت‌های متنوع و جدید و متناسب با نیازهای روز جامعه می‌شود، نبود یک سازماندهی کارا و یک نظام هدایت وقف برای ایجاد دارایی‌های موردنیاز هر منطقه است. به عنوان مثال در مناطقی واقفان و نیکوکاران ساختمان‌های متعددی برای مدارس و دانشگاهها در کنار هم ایجاد کرده‌اند و همه یا اکثر آنها خالی و بدون استفاده مانده‌اند، اما در مناطق دیگر، محرومیت و نیاز به همین موارد غوغا می‌کند.

فقدان یک نظام صحیح و منسجم و هدایت یافته اطلاع‌رسانی و تبلیغات برنامه‌ریزی شده برای تشویق و ترغیب انسانهای مستعد و علاقه‌مند به وارد شدن در مسیر واقعی وقف و عدم اطلاع کافی واقفان و نیک‌اندیشان از موارد نیاز جامعه، به منظور تخصیص دادن ثروت خویش به موارد مزبور جهت جلوگیری از انجام کارهای تکراری و توزیع و تقسیم صحیح و متعادل اوقاف و درآمدهای آن، از دیگر مشکلات مهم نهاد وقف در حیطة مدیریت است.

نقدینگی و نبود منابع مالی کافی جهت توسعه و بهره‌برداری از موقوفات از دیگر مواردی می‌باشد که می‌بایستی به آن پرداخته شود. گرچه دارایی‌های وقفی و اموال موقوفه ثروتی بالقوه هستند، اما برای به جریان انداختن این سرمایه‌ها نیاز به صرف هزینه‌های ثابت اولیه است. در ایران موقوفات بسیاری وجود دارد که توسعه نیافته‌اند. این امر باعث شده از توان بالقوه بخش وقف برای بهبود رفاه جامعه به صورت کارا استفاده نشود. یکی از دلایل این امر را می‌توان به نبود منابع مالی کافی در اختیار سازمان اوقاف و امور خیریه نسبت داد. در خصوص سرمایه‌گذاری و توسعه موقوفات باید رویکرد سازمان، پیشینه‌سازی درآمدهای موقوفات باشد. در این دیدگاه هر موقوفه باید مانند یک بنگاه اقتصادی سودآور باشد که سود حاصل از فعالیت، برای نیات واقف صرف می‌شود. رسیدن به چنین موقعیتی مستلزم استفاده از مدیریت نوین اقتصادی و توان تخصصی موسسات مالی است. استفاده از روش‌های تامین منابع مالی نوین در توسعه موقوفات راهی متناسب با تحول اوضاع زمان و مکان برای استفاده از ظرفیت‌های بالای وقف در توسعه بخش‌های مختلف اقتصادی است.

منابع و ماخذ:

سروش، ا. ۱۳۹۰. ارائه مدل تفصیلی انتشار اوراق وقف در ایران. دوفصلنامه تحقیقات مالی-اسلامی، ۱: ۱۷۱-۱۵۱.
مزینی، ا. مرادحاصل ن. ۱۳۸۸. شناسایی روش‌های بهینه تأمین مالی در بخش گردشگری با تأکید بر شاخص‌های رقابت‌پذیری در بخش؛ مجموعه مقالات همایش ملی توسعه سرمایه‌گذاری در گردشگری، تهران.
مصباحی مقدم غ، میسمی ح، عبدالهی م، قائمی اصل، م. ۱۳۹۰. وقف به مثابه تامین مالی خرد اسلامی- ارائه الگوی

تامین مالی پروژه های گردشگری شهر مشهد	(۲/۲۰۲)	(۲/۲۰۲)	(۲/۲۰۲)	(۲/۲۰۲)	(۲/۲۰۲)
---------------------------------------	---------	---------	---------	---------	---------

ماخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۸: ماتریس مقایسات زوجی اولویت‌بندی روشهای بکارگیری منابع وقف در حوزه حمل و نقل درون شهری

حوزه ها	توسعه و تجهیز خدمات اتوبوسرانی	توسعه و تجهیز خدمات تاکسیرانی	توسعه و تجهیز خدمات گسترش و ارتقای شبکه معابر	احداث پارکینگها	اوزان
توسعه و تجهیز خدمات اتوبوسرانی	(۱ و ۱)	(۱ و ۲)	(۲ و ۳)	(۲ و ۳)	۰.۳۰۸۴
توسعه و تجهیز خدمات تاکسیرانی	(۱ و ۲)	(۱ و ۱)	(۲ و ۳)	(۲ و ۳)	۰.۵۰۵۷
توسعه و تجهیز خدمات گسترش و ارتقای شبکه معابر	(۲ و ۳)	(۲ و ۳)	(۱ و ۱)	(۲ و ۳)	۰.۱۵۱
احداث پارکینگها	(۲ و ۳)	(۲ و ۳)	(۲ و ۳)	(۱ و ۱)	۰.۱۷۰۶

ماخذ: (یافته‌های تحقیق)

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

در این مطالعه با هدف افزایش کارایی موقوفات در شهر مشهد، به بررسی چگونگی استفاده از این منابع و پتانسیلها در خدمات‌رسانی به گردشگران و زائران پرداخته شده است. بر اساس نتایج مطالعه، در بین حوزه‌های مختلف خدمات‌رسانی به گردشگران و زائران در مشهد و با توجه به مسائل و مشکلات خاص هر یک از این حوزه‌ها و با در نظر گرفتن نظرات کارشناسان خبره در حوزه‌های گردشگری و وقف، می‌بایستی از پتانسیلها و منابع وقف جهت رفع موانع در حوزه‌های اسکان زائر، خدمات فرهنگی- مذهبی، حمل و نقل برون شهری، خدمات شهری و حمل و نقل درون شهری به ترتیب اولویت بهره‌جست.

اما به منظور استفاده از منابع وقفی در خدمات‌رسانی به زائران و گردشگران شهر مشهد نیاز به تغییر در برخی ساختارها و روشها در حوزه اوقاف می‌باشد. به عنوان اولین مسئله می‌توان به عدم همسویی وقف با نیازهای روز جامعه اشاره داشت. در واقع در کنار تشویق به وقف می‌بایستی جهت وقف را با توجه به نیازهای روز جامعه مشخص کرد تا از موقوفات تکراری نظیر ساخت مسجد و ... جلوگیری شود. بدیهی است که اگر وقف برای امور عمرانی، صنعتی،

تشکیل موسسات تامین مالی خرد وقفی در کشور. پژوهش های رشد و توسعه اقتصادی، ۵: ۹۱-۱۳۰.

مصباحی مقدم غ، سیاح س، نادری نورعینی م. ۱۳۸۸. امکان سنجی وقف سهام و پول- مدل صندوق وقف سهام و پول در ایران، دوفصلنامه علمی- پژوهشی جستارهای اقتصادی، ۱۲: ۵۹-۸۹.

موسویان ع، نصرآبادی د. ۱۳۸۸. طراحی اوراق وقف بر مبنای عقد صلح و وقف جهت تامین مالی طرح های عام المنفعه، دو فصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱: ۳۹-۶۸.

Abdel Mohsin A, Ismail M. ۲۰۰۸. Cash-Waqf as a Financial Institution, International Conference on Waqf and Islamic Civilization, Iran: ۱۳-۱۲.

Shamsiah A.k. ۲۰۰۷. Contemporary Waqf Administration and Development in Singapore: challenges and prospects, International Waqf Conference in Singapore March ۷-۶, www.muis.gov.sg.

Habib A. ۲۰۰۷. Waqf-based Microfinancing: Realizing The Social Role of Islamic finance, International Waqf Conference in Singapore , www.muis.gov.sg.

Muhamad B. ۲۰۰۷. Sukuk as a Model for Improving the Waqf Sector, International Waqf Conference in Singapore.

Habib A. ۲۰۱۱. Waqf-Based Microfinance: Realizing The Social Role of Islamic banking, Paper presented in the International Seminar on integrating Awqaf in the Islamic Financial Sector, Singapore: ۲۶-۱۴.

Hassan K, Ashraf A. ۲۰۱۰. An Integrated Poverty Alleviation Model; Combining Zakat, Awqaf and Micro-Finance, Paper presented at the Seventh International Conference-The Tawhidi Epistemology: Zakat and Waqf Economy, Bangi.

Kahraman , C., Kaya, I. ۲۰۰۹. "A comparative analysis for multiattribute selection among renewable energy

Mardhatillah, Amy M, Ronald R, Weni H. ۲۰۰۷. Cash Waqf and Opportunity for Islamic Microfinance Institutions (Case Study in Indonesia), International Waqf Conference, Southern Africa, cape town.